

Értéktudatosítás – fegyelemmel és szeretettel

Petrik Béla: *Borbándi Gyula* (Egy sors a küldetés és szolgálat jegyében)

Budapest, 2020, MMA Kiadó

Szabad-e, illetve lehet-e érvényes monográfiát írni olyan hősről, akiről könyve első mondatában tudatja a szerző, hogy legfőbb példaképének, sőt szellemi és emberi értelemben is „tanárának” tekinti őt? Nem, nem szabad, mondanám első indulattal, a szellemi megosztottságból következő, elképesztő aránytévésztéseket is tapasztalva persze, aztán igyekszem lehiggadni inkább. Mert az értékválasztást determináló elkötelezettséget is magaménak vallom jó néhány évtizede már, s noha – remélem – „rajongóvá” nem lettem soha, szellemi-morális „iránytűimet” megtagadni én sem tudom, s nem is akarom. Tudom azt is, hogy „magas szinten” kimondatott: aki – akár irodalomról, akár történelemről szólva, írva – a kultikus, az érzelmi elemeket is vállaló beszédmódot követi, a tudományos narratívából kiírja vagy már ki is írta magát, de mit tegyek, ha az értékmentő vagy az értékölmutató szándék végképp való eltörlését még elképzelni sem szándékozom.

Petrik Béla könyve értéktudatosító, értékelmutató szándékú munka, vállaltan az, nincs bekezdése tén, amiből ne ez derülne ki. Apologetikus beszédnek is mondhatjuk ezt persze, én – már ha van ilyen – a vallomások narratívát használnám inkább, amit a személyes szerzői világkép kialakulásának, kifejlésének és föladataitanságának a tanúsítási szándéka hitelesít. S hiszem: e hálával és szeretettel írt monográfia becsülő megértéséhez azt a szerzői világképet illik tudomásul venni előbb, ami – s ez a vallomások beszédmód „módszertani” paradoxona – a kötet hőse által is meghatározott. Nem lehetett e könyv mássá, mint amilyenné lett tehát!

Petrik Béla jogász tanult szakmája szerint, kenyerét ma is ezzel keresi, se „professzionális” irodalomtörténésznek, se történésznek nem tartja magát, karriert építeni nem igyekezett, s valaminő „szakértői” szerepre sem ácsingózott soha. Ellenben családi indíttatás, a magával hozott történelmi emlékezet, s egyebek miatt a népi mozgalom híve s elkötelezett kutatója (is) lett ifjú kora óta már – szakdolgozatát is e témakörből írta a jogi karon! –, s az utat, amire ráállt egykor, következetesen rója azóta. Tanulmányokat ír, s könyvek sokaságát forgatva, a régi sajtót böngészve, levéltárakban is kutató, beszámol arról, amire jutott, barátságokat őriz és ápol közben, s régtől vallott jövőelképzelésének szorgos munkása ő. Egy szellemi, közéleti magatartás valójában az övé, midőn ír, akkor is.

Olyan lehetségesnek gondolt Magyarországot elkötelezettje, amit Gombos Gyula 1941-ben megjelent *Álom az országról* című kicsi könyvének címe fejezett ki leghívebben talán. Valamifajta harmadikutas elképzelésben hisz makacsul, a kapitalizmus „hibáit” – a tőke és az individualizmus korlátlan uralma, az értékek relativizálása stb. – nem hordó demokrácia, piacgazdaság és a közösségi (rá hivatkozott!) társadalom „tehetételeit” – terror, totális szabadsághiány, a méltóság semmibe vétele stb. – egyként kizáró, nem marxi szocializmus „összeálmódásának” híve lenne, ha ennek evilági eljövételében nemigen bízhat már, akkor is.

Első, vaskos, 2008-as gyűjteményének a *Teljes kép felé* címet adta. Szabó Dezsőről, a népi mozgalom alakjairól s Nagy Gáspár költőről beszélő dolgozatait szedte

csokorba a könyv, s a cím aligha lehetett véletlen. A témáról addig való ismeretek kiegészítésére, másutt a torzítások kiigazítására gondolt a szerző talán, nekem meg egy szemléletmód, egy világnéző demonstrációját sugallja inkább a fordulat. A 19. századi, s régebbi gyökerű teljesség-hit még lehetségesnek tudott óhaját, amit a modernség kora újra meg újra megszagatott, a posztmodern meg betiltott színté, ám a dolgozatok hősei – a történelmi folyamat törvényét átélve is! – képtelenek voltak földadni azt. Mert a népiséget, a népi gondolatot az egység, a szintézis ideája lehetséges megőrzésének, újjászövésének az álma uralta a modernség korában, noha nívósabb alakjaiban, alkotásaiban a „minden egész eltörött” tapasztalatát is tudomásul venni kényszerült. A népiség „egynek”, átélhető egésznek látja, akarja láttatni a világot, s társadalmi, politikai, művészeti, életformabeli kérdéseken át a metafizikáig, s ebbéli szándékát még – alkalmasint, kiemelt pillanatokban legalább – a szokásokhoz, az öltözködési formákhoz való ragaszkodásában is gyakran kifejezi. Legyen szó politikai gyűlésről, emlékkonferenciáról, egyéb összejövetelekről, a „népi” lélek az alkalmat versmondással, énekléssel is szívesen színesíti általában, s – megvallom – e szokást jómagam „korszerűtlennek” – inkább átörökíthetetlen, megújíthatatlan, lassú, majd gyorsabb kopásra ítélt zárványnak! – éreztem (s iróniával szemlélttem?) némileg a nyolcvanas években is már.

Van azonban e szélesen is értelmezhető jelenségnek egy „vonala”, amelyben az emócióktól is determinált értékvilágot az intellektus fegyelmezi, racionalizálni képes, így a modernség – sőt, a posztmodernség – korában is partnerképesnek maradhat a félmúltság belengte gondolat. Illyés Gyula, Szabó Zoltán, Cs. Szabó László (és más műfajban!) Bibó István neve adja e minőséget elsősorban, noha ők sem voltak egy kalap alá rendelhetők mindenáron, ám gondolkodói lényükben, műveikben a magyarság és az európaiság

értékvilágbéli súlyegyene hibátlanul illeszkedett. Pontosabban: műveik, szellemi és morális hagyatékuk „egyetemességét” annak gyökeresen magyar érdeke, problematikája s a gond általános érvényű, „világszínvonalú” kifejtése és kifejlése adta, akárcsak a görög drámák, Shakespeare és a „mélyen” orosz Dosztojevszkij, Tolsztoj egyetemességét. Az emlegetett alakok pályája, műve éppen attól egyetemes tehát, mert nagyon mélyen magyar (görög, angol, orosz stb.), s nem attól, mert görcsösen annak lenni igyekeznek. Tudható lehet: a mű – bármely értelemben vett mű – ha „csak” magyar akar lenni, pogányos zárvánnyá kényszerül, ellenben ha csak egyetemességre ácsingózik mindenáron, rossz lesz magyarnak (görögnek, angolnak, orosznak stb.) is. A sorrend nem összekeverhető!

Véletlen-e, hogy az említett nagyságok közül kettő (Cs. Szabó László, Szabó Zoltán) dolgozó élete nagyobbik felét emigrációban, a szellemet bénító fékek és kényszerek nélkül, egy pedig (Bibó István) amolyan belső emigrációban, az elvárt „meggondolásokat” figyelmen kívül hagyva élte le, ezt most nem firtatom, ám hogy az értékek sorrendjét pontosan tudták és követték, állítani merem. S éppen így tudta ifjabb kortársként, hű „tanítványként” az élete nagyobb részét szintén külhonban eltölteni kényszerült Borbándi Gyula, a könyv hőse is.

Borbándi az országot 1949 elején hagyta el, '89-ig idegen földön élt, a végső huszonöt esztendőben meg hol itt, hol ott – inkább ott –, ám hazájába tért meg nyugodni végül. A nagy – még a két világháború között indult – nemzedék azon alakja volt, aki a rendszer fordulóját ereje teljében élte meg, s a reá korábban is jellemző, a népi mozgalom centrumának értékrendjéhez ragaszkodó, ám más gondolatokra nyitott álláspontot képviselt továbbra is. A '89-et követő magyarországi szellemi-közéleti folyamatokkal tökéletesen együtt lélegzett, részt vett minden fontosabb konferencián, összejöveteleken, ám nem tudálékoskodott,

nem lett a „szabad” nyugatról jött „megmondóemberré” pillanatokra sem. Tudta, hogy a népi mozgalom ideája, ahogy volt, „egy az egyben” nem folytatható, emberi, szellemi rezdülésével mégis annak képviselője, az egykori álom tán utolsó hiteles „jelenléte” maradt valahol.

Ha Petrik Béla tiszteletben és szeretetben fogant monográfiáját olvassuk, az a kérdés, tudja-e ezt a megejtően nyitott, de az „eredeti mozgató” ideáját is őrző személyiség életművének a lényegét közvetíteni nekünk. Azét a gondolkodó emberét, akiről én „rosszat” a liberális vagy szociál-liberális értékvilág legtekintélyesebb embereitől sem hallottam soha. S akit – írásos nyoma maradt-e, nem tudom – Vekerdi László, az ország szerintem legműveltebb embere, az egyik „legnagyobb lélek” mindig megbecsülve, tisztelettel emlegetett.

A kérdés azért sem fölösleges, mert ismeretes, Petrik nemcsak a népi mozgalom és hagyomány elkötelezettje máig, de az értékvédő, tanúsító elszántság, hevület szinte az összes dolgozatán – sokszor a bevezető mondatokon is már! – tetten érhető. Mintha „igazságot” akarna tenni minden alkalommal, értéket bemutatni egyszer, tévhiteket oszlatni máskor, a küzdelem – nem engesztelhetetlen haraggal bár – a lételeme szinte. Egy nagy hagyaték őrzője úgy, hogy a hősére jellemző, a vitákat ugyan bátran vállaló, ám mégis föl-föltűnő „megengedő hajlam” róla, a monográfusról kevésbé mondható el talán. Szellemi értelemben harcos alkat ő!

Nos, a könyv két üdvös erényét mindenképpen látom. A filológiai alaposságon és pedantérián kívül persze, amiből az önmagukat a „szakmai körön” belül tudók is példát vehetnének néhanap.

Az egyik: Petrik az életet és művet oly részletességgel, következetességgel mutatja be, hogy a kötet minden Borbándi-vagy emigrációkutató számára megkerülhetetlen lesz ezután. Ráadásul az ívet oly tárgyyszerű látószögből követi végig, ami a könyv hőse és műve szellemiségének, állhatatosságának is megfelel. Eredeti al-

kata ellenében is képes dolgozni, mondanám, de belátom inkább: nem lehet ez másképp, hisz az értékvilágot a hős példájából, kötetéből is tanulta ő, ezért mutatkozik hív tanítványnak törvényszerűen. Így a munka „leírónak”, kronológiai értelemben fegyvelmezett történetkövetőnek tetszhet, ellenben „problémacentrikusan” analízálónak kevésbé nevezhető, ám a monumentális ív kárpótolhatja a teoretikusabb elvárásokkal megvert olvasót is talán.

Szerencsére nem vagyok különösebben teoretikus hajlamú, így a nyereségre figyelhetek inkább. A teljes életet és művet bemutató monográfia mint műfaj a hatvanas-hetvenes években virágzott, aztán az irodalomelméleti forradalom – sem a szöveg előtt, sem a szöveg után nincs semmi, hangzik azóta is! – a lomtárba utalta e módit. Jelesebb alkalmak akadnak azóta is – Ferencz Győző Radnóti, Kerényi Ferenc Petőfi és Tverdota György egyelőre félig kész József Attila nagymonográfiája a példa erre –, ám ennek az egésznek „egyben” látó, láttató törekvéseknek az újabb ideje mintha nem jött volna el még.

Petrik Béla – aki efféle megfontolásokkal aligha bajlódik – így egy „rehabilitáció” részese is lehet akár: segíthet visszaadni e műfaj létjogát. E kilencvenöt esztendő élet históriájához bizonyosan lehet hozzátenni még, ám az értelmezés lényegén aligha kell már alapvetően módosítani. Mindaz, ami Borbándi pályájának sorszerűen a része lett, együtt olvasható itt. Az indíttatás életrajzi, szellemi összetevőire, aztán a külhonban eltöltött negyven év eseménytörténetének oly gazdag bemutatására csodálkozhatunk, ami példátlan volt eddig. Gondoljuk meg: az emigráció oly kényszerűséget adott a szellem embere számára, amit elképzelni is nehéz talán. Egyszerre kellett irodalomtörténésznek, történésznek, szerkesztőnek, bibliográfusnak, szervezőnek, alkalmasint rádiósoknak, más egyébként lennie, s ha hazája életének a figyelésével is megverte-áldotta a sors, nem bújhatott semmiféle „szakmai” aggodalmak, megfontolások mögé. Borbándi

mindezen „szakmáknak” lett az egyenként is magas színvonalú koordinátora, s midőn az idő parancsa azt hozta el, lett ennek az útnak a tökéletes dokumentálója is, alpművekkel, amelyek megkerülhetetlenek! Mondjam el, hogy az *Emigráció életrajza, 1945–1985* című könyvét – 1986 nyarán csempésztem haza egyet – tanárom, Király István elkérte, s vagy kétszáz lapnyi jegyzetet készítve róla két hét múlva adta vissza, vagy hogy a népi mozgalomról írt monográfiáját Kenyeres Zoltán szíves szavakkal ajánlotta a hallgatónak 1983 őszén: olvassák el, ha tehetik, mert e témáról alapos munka nincsen más? S megírta Borbándi az *Új Látóhatár*, meg a Szabad Európa Rádió történetét, vaskos bibliográfiát és lexikont hozott a tágabban értelmezett nyugati magyar irodalomról is össze, egyéb köteteit nem említem, hisz a szerző említi a maga helyén. A fontosabb könyvek születésének részletes históriáját is dokumentálva olvashatjuk itt – a Bibó István–Borbándi-kapcsolatot tárgyaló részt úttörőnek vélem –, s azt is, hogy a lényegesebb vitákat sem kerüli meg a szerző. Miben állt Borbándi és Gombos Gyula részleges szakítással végződött vitája, ezt is filológiai fegyessel mutatja be, s noha én a részletesebb analízist s az „állásfoglalást” (kinek adna igazat – én, megvalom, Borbándinak) hiányolnám, hisz ez két, a „népin” belül levő, de eltérő fölfogásra nézvést is állásfoglalás (lenne) talán, de nem akadékoskodnék most. S azon sem, hogy megemlítem, a recenzió idején harminckét esztendő Czigány Lóránt Gombos Gyula Szabó Dezső könyvéről az *Új Látóhatár*-ban közölt gondolatait nem a szerző teljesítménye, hanem a Szabó Dezső-i mű egészével szembeni föntartásai diktálták inkább. Bevallom, már a nyolcvanas évek közepén – akkor olvastam először – sem érzem Czigány írását „igen nyersnek” és állításait néhol „alaptalannak” tehát, így Gombos „megbántódása” túlzott lett szerintem, ezért volt – megint csak szerintem – a bírálatot a monográfust támogató „ellenvélemény” nél-

kül közlő szerkesztőnek igaza. Sokkal fontosabbnak vélem, hogy Borbándi a népiség utolsó, külhonban és a honi szellemi életben is „piacképes” képviselője volt alighanem, s ezt – egészében – példásan mutatja be a könyv.

S mi lenne a második erény? A személyesség, a „megérintettség” állapota válalásának nevezném, ami a „szakma-bódulat” fogságában élőknek persze nagyon ellenszenves általában (lásd e dolgozat elején fölvetett kérdést), de nem nekem! E könyvnek a már említett első mondata vallomásértékű, s az az utolsó is. „Könyvei most is az asztalomon vannak, felnézek a kétpolcnyi folyóiratfolyamra, s mindig vidám, mosolygós arca tűnik elém.” Az a „kétpolcnyi folyóiratfolyam” az *Új Látóhatár*, a hős – egyik – főműve természetesen, amit tőle kapott ajándékba Petrik, s amelynek a legutolsó (!) 1989 végi számában ő is hiánypótlónak számító nagy tanulmánnyal – az 1942. novemberi író-politikus konferenciáról szolt – szerepelhetett, szinte „kezdő” hazai szerzőként, huszonégy évesen! Kell-e ennél hívebb bizonyosság, hogy nemcsak az ifjú figyelt a tekintélyre, de igaz volt ez fordítva is, ekként a monográfiából áradó fegyelmezettség és tisztelet nem kíván bővebb magyarázatot. A „megérintettség” a filológiai alaposságot, az utóbbi a bevalótt elkötelezettséget erősíti itt.

S még valamit hadd mondjak el, ami a könyvnek nem tárgya már, de hitem szerint fontos lehet. Borbándi a klasszikus magyar népi mozgalom története egyik legfiatalabb nívós képviselője volt, akit e sodor 1945 előtti és utáni históriájának körülményei nem befolyásoltak kényszerűen. Sem a ’45 előtti kor koptató ellentétei, polarizáló viszonyai (ifjú volt hozzá még?), sem a távozása környékén eljött idő szabadsághiányos állapot, igazodási frusztrációi. Ezért lett, maradt nyitott, görcsök nélküli gondolkodó, ezért „értett meg” mindenkit Jászi Oszkártól Illyésen át az új világban néha igencsak „bizonytalanokodó” Veres Péterig, s ezért nem hajlott

a szellemi-gondolati radikalizmusra. Borbándit a '45 utáni honi népiek majd' mind-egyikét megérintett „önszemléleti paradoxon” – hogy mondjak a Horthy-kor viszonyait egykor opponáló emberként nemet a totális diktatúrává lett újra úgy, hogy ne a „régit” visszavágyójának tűnjek, vagy azzal vádolhassanak? – nem kellett, hogy átjárja soha.

Ritka szerencse volt ez a szerencsétlenségben, saját döntésének (az emigráció vállalása), az Isten adományának (az eleve nyitott szellemi-morális alkat) és a fölnevelő körülményeknek az együttes következménye talán. Értékeit őrizve, az új idők és adottságok parancsait fölismerve s így cselekedve ezért lehetett – számkivetet-

ten, a hazatérés reménye nélkül is – megéjtően szabad lélek ő! S tán épp ezért lett a népiség utolsó hitelképes, gáncs nélküli követe a nagyvilágban, s lehetett itthon is tekintéllyé, igaz, nyilvánosan csak 1989 után.

S tán ezért kapott hosszú időt a sorstól, ezért élhetett derűben, örömben, tragédiákat lebírva, bízó szemmel a teremtett életre nézve, egy méltósággal teli tartás eleven demonstrációjaként, amit – hála Petrik Béla részletes életrajzi kronológiát, gazdag bibliográfiát, eligazító névmutatót s a művek alapos listáját adó könyvének is – tovább őrizhetünk talán. Mert, mi tagadás, én is Borbándi Gyula mosolyára, a tiszta szemére emlékszem mindenek felett.

N. Pál József

felugossy lászló: Bogárhátú, 1995 (Kacsuk Gyűjtemény)

N. PÁL JÓZSEF (1957) irodalomtörténész, az ELTE oktatója. Legutóbbi kötete: N. Pál József–Novák Miklós: *A magyar sport története* (2021).